

تحلیل ابعاد وجودی نظام ورودی خانه‌های سنتی ایران بر پایه علل اربعه سینی نمونه موردی: خانه‌های قاجاری یزد

حسین مرادی نسب*

استادیار گروه معماری واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران.

Moradinasab_h@yahoo.com

محمدمنان رئیسی

دانشیار گروه معماری، دانشکده فنی، دانشگاه قم، قم، ایران.

m.raeesi@qom.ac.ir

چکیده

از دیدگاه ابن سینا، علیت رابطه‌ای است که به موجب آن، پدیده نه تنها در خارج پدیدار (موجود) می‌شود بلکه قابل شناخت نیز می‌شود. علت بهره‌گیری از نظام ورودی در معماری ما بیش از یک عامل واسطه (ارتباطی) است؛ به طوری که باید گفت مسئله چگونگی سازمان‌دهی نظام ورودی در کنش و واکنش درون و بیرون، جامعیتی برآمده از تأثیرات کارکردی، جغرافیایی، مناسبات فرهنگی و اعتقادی و اجتماعی است. بر این اساس، هدف از این پژوهش تبیین علل موجودیت نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد (دوره قاجار) از دریچه اندیشه سینی در چهارچوبی میان‌رشته‌ای است. ابن سینا در نظام چهارگانه علل - که قبل از او ارسطو برای اولین بار با تمایزاتی به این نظام اشاره کرده بود - در کتاب اشارات و تنبیهات از چهار علت سخن به میان می‌آورد که عبارت‌اند از: ۱. علت ماهیت: شامل علت مادی و صوری، ۲. علت وجود: شامل علت فاعلی و غایی.

در این تحقیق پس از اشاره به اجزای تشکیل‌دهنده کالبدی نظام ورودی خانه‌های سنتی، به چرایی موجودیت هر یک از عناصر ورودی بر پایه علل اربعه سینی اشاره شده است. سپس، از آنجاکه علت نزد ابن سینا، نقش مهمی در کسب

معرفت دارد، به ویژه بحث از علت غایی که مهم‌ترین بحث فلسفه بوعلی است (به طوری که او آن را افضل‌الحکمه می‌داند)، به خوانش هستی‌شناسی نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد در قالب غایت‌شناسی رفتاری و فاعلی پرداخته شده است. در این پژوهش، با رویکردی توصیفی-تحلیلی، در مقام گردآوری داده‌ها از روش مطالعات اسنادی کتابخانه‌ای و در مقام تحلیل و داوری داده‌ها از روش استدلال منطقی بهره گرفته شده است. طبق یافته‌های این پژوهش، ضمن ارائه مدل تحقیق مشخص شده است که در حوزه علل غایی-صوری بر پایه بعد ادراکی-رفتاری، در نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد می‌توان قلمروپایی و مناسب‌سازی شرایط خلوت (صمیمیت) را انتظار داشت و در حوزه علل غایی-فاعلی (بر پایه بینش توحیدی اسلام) فراهم‌آوردن بستر دستیابی به درونگرایی و حریمیت با بهره‌گیری از اصل سلسله‌مراتب، هدف چینش و همجواری عناصر نظام ورودی خانه‌های مسکونی یزد بوده است.

کلیدواژه‌ها: اندیشه سینی، علل اربعه، خانه‌های سنتی، نظام ورودی.

مقدمه

حرمت و حریمیت در خانه‌ها در ایران از قبل از اسلام تاکنون دارای اهمیت بوده و ورودی‌ها نیز به دلیل تعیین این حریم‌ها مورد توجه بوده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۴: ص ۳۴)؛ زیرا نظام ورودی به واسطه پارادوکس میان درون و بیرون در این همزیستی نقش مهمی دارد (رلف،^۱ ۱۳۹۰: ص ۵۷) و این اهمیت تا بدانجاست که گویی ساختمان به دو بخش ورودی و باقی ساختمان تقسیم شده است (نوایی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۰: ص ۱۳۰)؛ چراکه «معماری همانا تنظیم رابطه درون و بیرون بوده و این رابطه بنیادی‌ترین پرسمان معماریست» (محبوبی و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۵۷). اگرچه ورودی در نقش مفصل میان بیرون و درون است، شخصیت نظام ورودی میان عرصه درون و عرصه بیرون آن را از هر دو متمایز می‌کند؛ به صورتی که خود دارای شخصیت مستقلی است، هرچند وابستگی‌هایی به هر دو (درون و بیرون) دارد (پاکزاد، ۱۳۸۸، ص ۹۵).

«آستانه و ورودی به زبان دلوزی^۲ جای یا گاه بر هم برش و یا بر هم کنش سطح‌های گوناگون است که از برخورد آن‌ها معناها یا مفهومی‌های نو سر درمی‌آورد» (مدقالچی، ۱۳۹۶: ص ۳۹).

1. Ralph
2. Deleuze

به‌طوری که «این کنش و واکنش درون و بیرون جمعیتی برآمده از تأثیرات کارکردی، جغرافیایی، مناسبات فرهنگی و اجتماعی است» (محبوبی، و همکاران، ۱۳۹۵: ص ۵۷)، با این حقیقت که این وصل‌ها در معماری ایران زیباترین و هنرمندانه‌ترین حالت خود بوده است (صارمی و رادمرد، ۱۳۷۶: ص ۱۰۹).

در نگاه نخست، ارتباط میان درون و بیرون بنا وظیفه و نقش اصلی هر فضای ورودی است؛ از این رو، می‌بایست بر پایه‌ی خصوصیات کارکردی و کالبدی آن طراحی و ساخته شود (سلطان‌زاده، ۱۳۹۳: ص ۱۷۷)؛ اما «فقط کارکرد نمی‌تواند صورت پدید آورد» (آرنه‌ایم، ۱۳۹۰: ص ۳۲۸). نقش ورودی در معماری تنها یک عامل واسطه نیست بلکه خود یکی از ارکان مهم و اصلی بناست (نویایی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۰: ص ۲۸). همچنین، «نظام ورودی هر فضا، اولین مکانی است که با حضور در آن خصوصیات کلی فضا، آداب ورود، حد خصوصی و عمومی بودن فضا و دیگر ویژگی‌های آن بر پایه‌ی جهان‌بینی اش کشف می‌شود» (Alexander et al, ۱۹۷۷)؛ به عبارت دیگر، در هر بستر فرهنگی، عوامل تأثیر بر ارتباط درون و بیرون می‌توانند متفاوت باشد. بستر اجتماعی فرهنگی هر جامعه‌ای عامل مؤثر بر عوامل شش‌گانه‌ی معرف ارتباط درون و بیرون و تعیین‌کننده اهمیت نسبی هر یک از عوامل است (عینی فر و علی نیای مطلق، ۱۳۹۳: ص ۶۰). اگر معماری را به‌عنوان یک پدیده در نظر بگیریم، شناخت و بررسی علت مادی، صوری، فاعلی و علت غایی آن امری مهم و ضروری است (تقدیر، ۱۳۹۸: ص ۱۰۷). حال با توجه به تأثیرگذاری عوامل مختلف اعم از کالبدی، محیطی، فرهنگی، جغرافیایی، ادراکی و روانی، به تحلیل ابعاد مختلف وجودی نظام ورودی مسکن سنتی در چهارچوب علل اربعه‌سینوی (مادی، صوری، فاعلی و غایی) پرداخته می‌شود. زیرا نزد ابن‌سینا، علت نقش مهمی در کسب معرفت دارد و سبب برقراری ارتباط ذهن و باور با عین و صورت ذهنی با صورت عینی می‌شود (سالم، ۱۳۹۴: ص ۴۶)؛ به‌ویژه در بحث از علل غایی که یکی از مهم‌ترین مباحث فلسفه‌ی بوعلی است، به‌طوری که آن را افضل‌الحکمه می‌داند (سلمان‌ی، ۱۳۸۳: ص ۱۷). البته سرچشمه و منشأ این حکمت در هنر اسلامی و از جمله معماری، یکی قرآن کریم و دیگری برکات نبوی است (نصر، ۱۳۸۹: ص ۱۶).

در این پژوهش، بررسی مسئله‌ی یادشده (تحلیل ابعاد مختلف وجودی نظام ورودی مسکن سنتی در چهارچوب علل اربعه‌سینوی) در بستر جغرافیایی شهر یزد و بستر زمانی دوره‌ی قاجار انجام گرفته است. از نظر اقلیمی، یزد و آبادی‌های اطراف آن در حاشیه و بستر کویر استقرار یافته

است، اما در کنار مسائل جغرافیایی و اقلیمی، اعتقادات سازندگان و ساکنان خانه در نحوه آرایش فضاها بسیار مؤثر بوده است (معماریان، ۱۳۸۴: ص ۲۵۵). به طوری که «شهر یزد به استناد شواهد تاریخی، دارای سوابق دین‌گرایانه قوی و روابط مستحکم خانوادگی بوده است» (حاجی‌زاده میمندی، ۱۳۸۹: ص ۲۴) و از نظر جهان‌بینی، «حاکم‌بودن هژمونی بسیار قوی سنت در جامعه یزد و کنترل و هدایت ارزش‌های حاکم بر جامعه یزدیان توسط سنت و مذهب سبب کنترل و نظارت توأم با محرمیت قوی است» (محمدنیای قرانی و همکاران، ۱۳۹۶: ص ۲۹). به‌ویژه در نظام ورودی ساختمان‌های مسکونی، که به‌عنوان فضای بینابین، به دلیل ویژگی پویایی و انعطاف‌پذیری بالای خود همچون غشای سلولی وظیفه دریافت، تفسیر، تغییر و تبدیل داده‌ها را به کالبد دارد (بلیلان اصل و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۶۸)؛ از این رو، می‌توان گفت نظام ورودی خانه می‌تواند بیان‌کننده عقاید، باورها و خصوصیات فرهنگی ساکنان آن باشد (ورمقانی و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۲۳۷).

بر پایه مقدمه پیشین، پرسش‌هایی که این تحقیق درصدد پاسخگویی به آن‌هاست به شرح زیر بیان می‌شود:

- علت ماهیتی به‌کارگیری هر یک از اجزای نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد (در دوره قاجار) بر پایه علل اربعه سنیوی چیست؟
- علت وجودی بهره‌گیری از چینش و همجواری عناصر نظام ورودی با خوانش سنیوی در خانه‌های دوره قاجار یزد چیست؟

پیشینه تحقیق

در سال‌های اخیر، پژوهشگران مختلفی به مفهوم بیرون و درون در قالب رساله دکتری با عناوینی چون جداره‌ها، فضای وصل (بدیعی، ۱۳۸۱)، فضای مرزی پیوندی (میرشاهزاده، ۱۳۹۰)، مفصل در معماری (رضاخانی، ۱۳۹۲)، رابطه فضای درون و بیرون در مسکن ایرانی (ساسانی، ۱۳۹۴)، فضاهای بینابین در معماری (بلیلان، ۱۳۹۰) و آشکارسازی چگونگی همزیستی درون و بیرون در معماری ایران (محبوبی، ۱۳۹۵) از نگاه فلسفی، زبان‌شناختی، معناشناسی و غیره پرداخته‌اند و این موضوع را مورد واکاوی قرار داده‌اند و محققان دیگری نیز در مقالات خود به بازشناسی نقش و تأثیر محرمیت در شکل‌گیری ورودی خانه‌های قاجاری پرداخته‌اند که در جدول ۱ خواهد آمد.

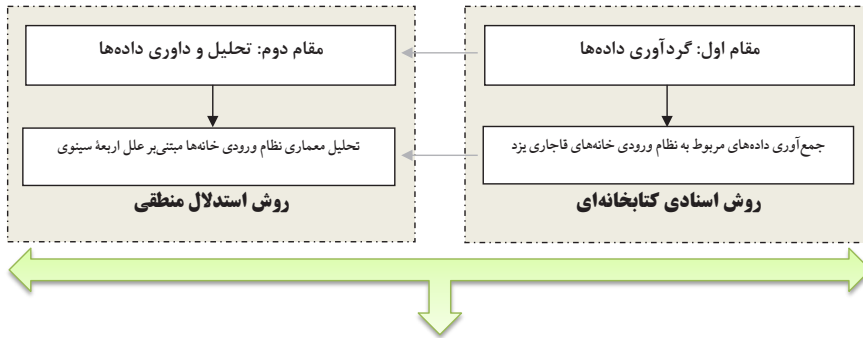
جدول ۱. پژوهش‌های مرتبط با نظام ورودی خانه‌های سنتی ایران

پژوهشگران	عنوان پژوهش	یافته‌ها
نوروزی، ۱۳۹۱	مفصل و نقش آن در سازمان کالبدی معماری	همبستگی تا پیوستگی فضاها
جماعت و نیستانی، ۱۳۸۹	جلوه‌های سنت و تجرد در فضاها و ورودی خانه‌های تهران دوره قاجار	تحول عناصر نظام ورودی
طوفان، ۱۳۹۰	بررسی رابطه مفهوم حریم زنانه با آفرینش فضای ورودی در معماری ایران	استحاله هنر معماری ایران با مفاهیم متعالی دین اسلام در خدمت زنان
علی‌الحسابی و قربانی، ۱۳۹۳	بررسی ویژگی‌های فضای ورودی به عنوان مفصل و حریم بصری در عرصه‌های عمومی مجاور: بندر لافت	ترکیبی بین اجزا، ورودی تجلی‌گاه حریمت
ناصری و همکاران، ۱۳۹۵	بازشناسی تأثیر شکل و سطح اجتماعی ساکنان خانه‌های قجری بوشهر بر سلسله مراتب حریمت ورودی	تأثیر ویژگی اجتماعی تجارت و معیشت بر نظام ورودی
ورمقانی و همکاران، ۱۳۹۷	بررسی تطبیقی فرهنگ بر ورودی خانه‌های قاجاری گیلان و مازندران	حریمت بیشتر در خانه‌های مازندران نسبت به گیلان

آنچه از مطالعات انجام‌شده بر روی نظام ورودی خانه‌های سنتی بر می‌آید این است که تحلیلی بر علل وجودی آن از دریچه بینش سینوی تاکنون ارائه نشده است که همین امر، وجه بداعت و نوآوری این پژوهش را (در بستر مکانی شهر یزد و بستر زمانی دوره قاجار) تشکیل می‌دهد.

روش تحقیق

این پژوهش را که در بستری میان‌رشته‌ای (متشکل از دانش‌های معماری و فلسفه) انجام شده است می‌توان به دو مقام اصلی تقسیم کرد: مقام گردآوری داده‌ها و مقام تحلیل و داوری داده‌ها. در مقام اول با رویکردی توصیفی، از روش مطالعات اسنادی کتابخانه‌ای بهره‌گیری شده است. در مقام دوم، با رویکردی تحلیلی، از روش استدلال منطقی برای خوانش کمی و کیفی نظام ورودی خانه‌های قاجاری شهر یزد مبتنی بر علل اربعه سینوی استفاده شده است. نمودار ۱ بیانگر چگونگی مسیر و روش این پژوهش است.

استنتاج یافته‌های پژوهش در بستری میان‌رشته‌ای (مکرب از فلسفه و معماری)

نمودار ۱. روش و مسیر پژوهش در گام‌های مختلف تحقیق

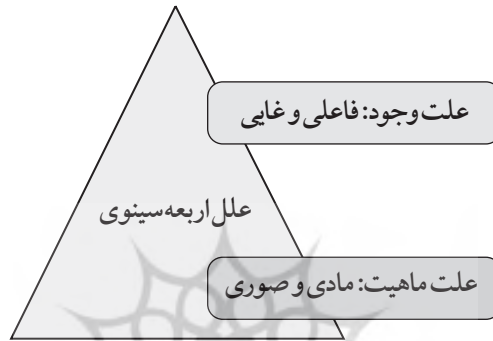
چهارچوب نظری

«علیت اساسی‌ترین اصل هر تفکری است و انسان بدون رابطه‌ی علی قادر به اندیشیدن نیست» (سالم و همکاران، ۱۳۸۹: ص ۱۱۶). یعنی «اگر قانون علیت را نپذیریم، هیچ قانون علمی (تجربی و غیرتجربی) را نباید بپذیریم؛ زیرا هر قانون علمی محصول و معلول یک رشته مقدمات قیاسی یا غیرقیاسی است که با پیدایش آن مقدمات، پیدایش آن قانون علمی که ثمره و نتیجه‌ی آن مقدمات است قطعی است» (مطهری، ۱۳۷۴: ص ۲۳۵)؛ به طوری که اگر علیت را متزلزل فرض کنیم، دیگر علم به طور کلی بی‌معناست (طباطبایی، ۱۳۷۲، ج ۲: ص ۱۸۰) (جدول ۲).

جدول ۲. علت از دیدگاه حکمای مسلمان

صاحب‌نظر	تعریف علت
مطهری	علت را چیزی دانسته‌اند که معلول در کیان و هستی خود به او نیازمند است (مطهری، ۱۳۷۴: ص ۱۷۶).
طباطبایی	موجودی که به نحو هستی ماهیت بر آن توقف دارد علت است (طباطبایی، ۱۳۷۲: ص ۲۴۳۲).
شیرازی	چیزی است که مدخلیت در وجود معلول داشته باشد و وجود معلول بدون وجود آن ممتنع باشد (شیرازی، ۱۳۷۵: ص ۱۱۳).
امام فخررازی	علت را چیزی می‌داند که شیء در حقیقت وجودش بدان نیازمند است (رازی، ۱۹۶۶م: ص ۵۸۶).

ارسطو^۱ برای اولین بار در تاریخ فلسفه نظریه‌ی علل اربعه را مطرح کرد و از آن برای بررسی ساختارهای طبیعت و توجیه تغییرات عالم بهره گرفت. ارسطو در کتاب تحلیلات ثانی، علل چهارگانه را این گونه معرفی می‌کند: «چیزی که شیء را شیء می‌کند (علت مادی)؛ چیزی که با به وجود آمدن آن شیء خاص می‌شود (علت صوری)؛ چیزی که شیء را حرکت می‌دهد (علت فاعلی)؛ و چیزی که هدف و سرانجام شیء است (علت غایی)». (اسلامی، ۱۳۹۳: ص ۶۷) (شکل ۱).

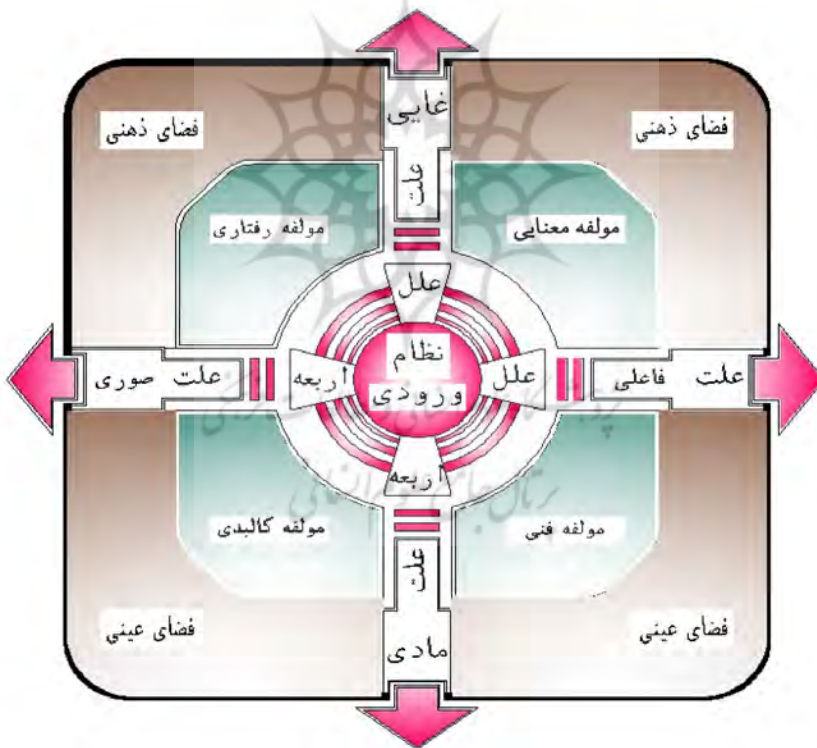

شکل ۱. دسته‌بندی علل اربعه از دیدگاه ابن سینا

در بین فیلسوفان مسلمان، نخستین بار ابن سیناست که به تفصیل به بحث علیت می‌پردازد. علل اربعه نقش مهمی در نظام فلسفی ارسطو و ابن سینا دارند؛ به طوری که در بینش آن‌ها تحقق اشیا و شناختشان موقوف به این علل است (سالم، ۱۳۹۴: ص ۲۸). ابن سینا در کتاب اشارات و تنبیهات از چهار علت سخن به میان می‌آورد: «۱. علت ماهیت: شامل علت مادی و علت صوری، ۲. علت وجود: شامل علت فاعلی و علت غایی» (بهشتی و همکاران، ۱۳۹۲: ص ۱۲۹). اگرچه نظام علیت سینیوی از تقسیم‌بندی چهارگانه ارسطویی پیروی می‌کند، با این حال، تمایز مهمی با نظام ارسطویی دارد (یغمایی، ۱۳۹۴: ص ۸۰)؛ به ویژه در حوزه علت غایی، دیدگاه ابن سینا با دیدگاه ارسطو کاملاً متفاوت است (ملایوسفی و عبدالحی، ۱۳۹۱: ص ۱۵۲). بدین صورت که در بینش ارسطو، علت غایی سرآمد همه علت‌هاست و علت فاعلی را به انتخاب ماده و صورت سوق می‌دهد (همان: ص ۱۵۰). اما آنچه ابن سینا را از ارسطو متمایز کرده، رویکردی است که در این خصوص در اشارات و التنبیهات اتخاذ کرده است. او می‌گوید: «والعله الغائیه - التي لاجلها الشیء - عله بما

1. Aristotle

هیته‌ها و معناها لعلیه العله الفاعلیه و معلوله لها فی وجودها» (ابن‌سینا، ۱۳۷۵: ص ۹۷). «ابن‌سینا در تبیین عالم هستی، برخلاف ارسطو، غایت عالم را ناشی از طرح الهی می‌داند نه غایتی خودبنیاد» (همان: ص ۱۴۹) و علت غایی را به لحاظ ماهیت، بر علت فاعلی و صوری مقدم می‌داند ولی به لحاظ وجودی، متأخر از آن می‌داند (شمشیری، ۱۳۹۵: ص ۱۲۰). همچنین، از دیدگاه ابن‌سینا، علیت رابطه‌ای است که به موجب آن نه‌تنها شیء در خارج موجود می‌شود، بلکه قابل شناخت می‌شود؛ به طوری که علل هم در ایجاد شیء مؤثرند و هم در شناخت ما از شیء (سالم و دیگران، ۱۳۸۹: ص ۱۲۴). به همین دلیل در این پژوهش، بازخوانی و تبیین موجودیت نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد از دیدگاه اندیشه سینیوی ژرفکاو شده است؛ چراکه بازشناسی معماری ایران برای تضمین صحت اندیشه فقط از دریچه منطق ایرانی امکان‌پذیر است (فلامکی، ۱۳۸۵: ص ۱۸۹) (شکل ۲).

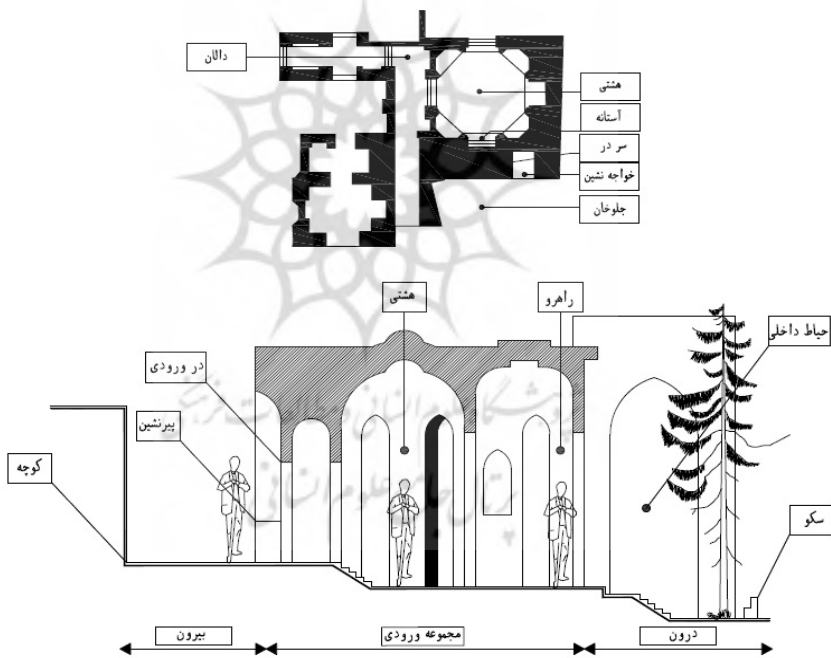
شکل ۲. مدل پیشنهادی ابعاد وجودی نظام خانه‌های سنتی بر پایه علل اربعه سینیوی

بحث و تحلیل

اجزای تشکیل دهنده کالبدی نظام ورودی خانه سنتی

عبدالله مستوفی^۱ درباره نظام ورودی خانه‌ای که در دوره قاجار در آن زندگی می‌کرده است چنین می‌گوید: «در وسط، در مدخل خانه را ساخته و پشت این در یک هشتی بنا نموده بودند؛ این هشتی درست هشت تا ضلع داشت که دوتای آن روبه‌روی هم نیم‌ذرع و شش تای باقی یک ذرع و دو گره و هر یک از آن‌ها مدخل یکی از تقسیمات مختلفه خانه بود. از سمت راست در مدخل، اول دری بود که به سمت اتاق قابوچی و بعد در دیگری که به طویله می‌رفت و از سمت چپ اولی راه‌پله بام و دومی در حیاط بیرونی و بالآخره در روبه‌روی در مدخل راهرویی بود که وارد دالانی می‌شد که به وسیله یک پیچ و دالان دراز دیگری به قسمت دوم یعنی اندرونی می‌رفت» (مستوفی، ۱۳۸۴: ص ۱۷۵) (شکل ۳)؛ از این رو، می‌توان گفت کل نظام ورودی شامل سردر، هشتی و دالان بوده است.

شکل ۳. اجزای کالبدی نظام ورودی خانه‌های سنتی

۱. عبدالله مستوفی از خاندان مستوفیان قاجار بوده که در زمان آقا محمدخان قاجار به‌عنوان مستوفی مشغول به فعالیت بوده است.

سردر خود شامل پیش طاق، درگاه و در است؛ به طوری که با ورود از گذر عمومی به خانه، ابتدا یک کنه (پیش طاق) وجود داشت که معمولاً تناسب یک به دو دارد و کنه پوشی به شکل یک نیم گنبد روی این فضا قرار گرفته است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۴: ص ۱۳۴) که این کنه، فضای سرپوشیده و نیمه بازی است که از دو طرف باز است و فضای ورودی را از مسیر و گذر متمایز می کند (سلطان زاده، ۱۳۸۴: ص ۷۰). معمولاً خواجه نشین به صورت دو سکو دو طرف این قسمت قرار گرفته است. بدین صورت که در برابر سردر، دو سکو در دو سو به نام پاخوره (خواجه نشین) دارد؛ کسی که با صاحب خانه کار داشته و نیاز به آمدن به درون نداشته همان جا می نشسته است (معماریان، ۱۳۸۹: ص ۱۴۳). پس از گذر از این تورفتگی (پیش طاق) به درگاه خانه می رسیم که باید از آن بگذریم و به درون خانه پا بگذاریم. این درگاه، فضای کوچکی است که چهارچوب در به همراه در ورودی در آن قرار گرفته است (سلطان زاده، ۱۳۸۴: ص ۷۴). در ادامه، هشتی است که فضای میانجی درون و بیرون ساختمان است که تنها جایی است که با بیرون خانه ارتباط دارد که ایجاد مکث، تقسیم فضایی و فضایی جهت انتظار از عملکردهای این عنصر است (پیرنیا، ۱۳۸۸: ص ۱۶۰). سپس دالان فضایی در خانه است که هشتی را به حیاط متصل می کند. البته این دالان ورودی خانه‌ها به دلیل استفاده مفیدتر از وسط جبهه‌های حیاط (محور تقارن حیاط) در گوشه‌های حیاط قرار می گرفتند (سلطان زاده، ۱۳۹۰: ص ۱۹۳).

تحلیل علل مادی، صوری نظام ورودی خانه‌های سنتی سردر (درگاه)

خانه‌ای که معمار یزدی ساخته است به دلیل تطبیق با اقلیم شهر یزد، شرایط آسایش را برای ساکنان آن از ریگ‌های روان و گرمای تابستان و سرمای شدید زمستان فراهم می آورد؛ همان گونه که دیوار و باروی شهر تأمین کننده امنیت او در برابر تهاجمات انسانی است و آن‌هایی که در کویر بوده‌اند و طوفان‌های شن را دیده‌اند می دانند که خانه یزدی به جز ورودی نباید روزنی دیگر به بیرون داشته باشد (معماریان، ۱۳۸۴: ص ۲۵۱)؛ به همین دلیل، سردر فضای ورودی بسیاری از بناها مهم ترین بخش نمای بیرونی به شمار می آمد و مشخص بودن آن یکی از خصوصیات کارکردی و کالبدی بنا محسوب می شد؛ از این رو، با طرح معمارانه و طراحی شده ساخته می شد تا به بهترین شکل نمایان و گویا باشد (سلطان زاده، ۱۳۹۳: ص ۱۳). بر این اساس، در طرح ورودی، هیئت نما بسیار اهمیت دارد ولی باید در همه حال و حتی در ساده ترین خانه‌ها دعوت به ورود کند (معماریان، ۱۳۸۴: ص ۲۸۴). در خصوص استفاده از مصالح در نمای ورودی باید گفت: «استفاده از آجر، کاشی و

گچ در طرح سردر مرسوم است و نقش‌سازی آن سبب گردیده است که همچون یک عنصر تزئینی بیشتر به‌کار رود» (سلطان‌زاده، ۱۳۹۳: ص ۸۸) که در نمای سردر با نسبت ارتفاع به عرض بیشتر سردر، تمایز و اهمیت خود را بر روی صورت بی‌شکل و ساده‌ی بیرونی می‌جسته است. ورودی پلان به‌عنوان واسطه میان بیرون و درون به‌گونه‌ای طرح می‌شود که هم اتصال‌دهنده باشد و هم انفصال‌دهنده؛ یعنی از یک‌سو تمایز میان دو بخش را حفظ کند و از سوی دیگر، آن دو را پیوند دهد (نویایی و حاجی قاسمی، ۱۳۹۰: ص ۲۵). این نقش را جلوخان به‌عهد می‌گیرد؛ ورودی شامل جلوخانی است که از کوچه عقب‌نشینی می‌کند و این فضای جلوخان در سلسله‌مراتب ورودی خانه جایگاه مهمی دارد. حالت نیمه‌خصوصی آن به‌حالی بود که می‌توانست مورد استفاده ساکنان خانه باشد و در عین حال، در دسترس عابران غریبه برای یک استراحت کوتاه و برخورداری از سایه آن بود (کاتب، ۱۳۸۵: ص ۳۳۵). وجود این پیرنشین‌ها با وجود دو سکو در دو طرف فضایی بوده است که «استفاده از آن‌ها برای افرادی بوده که با صاحب‌خانه کار داشتند ولی ارتباط آن‌ها به‌گونه‌ای نبوده است که به حریم داخلی خانه راه یابد؛ بنابراین، به دور از جریان تردد به انتظار می‌نشستند» (مؤمنی و ناصری، ۱۳۹۴: ص ۲۵). درسار یا درسر، درگاه اصلی خانه است (معماریان، ۱۳۸۹: ص ۱۴۳). اجزای درسر متشکل از چهارچوب و قاب‌های روی آن بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۸: ص ۱۵۹). کوبه‌هایی نیز بر روی درها نصب می‌کردند که در ساده‌ترین شکل، کارکرد آن اطلاع‌رسانی بود (جدول ۳).

جدول ۳. علت‌های مادی و صوری سردر

سردر	اجزا	نوع و هیئت	علت
پلان	جلوخان	فضای عقب‌نشسته به نسبت یک به دو	صوری
	پیرنشین	دو سکو دو طرفین	صوری
نما	تزئینات	آجرکاری، کاشی‌کاری، گچ‌کاری	مادی
	کنه‌پوش	نیم‌گنبد	صوری

هشتی

هشتی از مصدر هشتن می‌آید و برای گذر است (فرخیار، ۱۳۹۰: ص ۳۲). پس از گذر از سردر ورودی، وارد فضایی می‌شویم که کارایی آن ایجاد مکث و تغییر جهت افراد و فضای تقسیم است (زارعی، ۱۳۹۴: ص ۸۵). همچنین، محلی برای پاسخگویی به ارباب‌رجوع و گاهی برای صحبت و همنشینی و تعاملات اجتماعی ساکنان خانه با همسایگان بوده است (محمدمرادی، ۱۳۷۴: ص

۱۴۱) که معمولاً به شکل هشت ضلعی، نیمه هشت ضلعی یا بیشتر مواقع چهارگوش است (کاتب، ۱۳۸۵: ص ۳۵) و پوشش آن نیز بسیار متنوع بوده و معمولاً با کاربردی‌های بسیار زیبایی پوشیده شده است (پیرنیا، ۱۳۸۸: ص ۱۶۰).

درحقیقت، «معمار در این مرحله با کاستن روشنایی فضا نسبت به گذر و افزایش مرحله به مرحله نور در مسیر حرکت به سمت حیاط، شخص را برای دیدن فضای جدید آماده می‌کند و همچنین، وجود کاربردی‌ها در سقف این فضا ارتفاع محیط را به ارتفاع انسانی نزدیک می‌کند» (رزمی و ابراهیمی، ۱۳۹۷: ص ۱۳). از طرف دیگر، در روبه‌روی سردر در هشتی خانه معمولاً دیواری با طاق‌نما و نقول است و دری مقابل سردر به دلیل انحراف دید وجود نداشته است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۴: ص ۱۳۵) و «این فضا به منظور انحراف دید ناظر به داخل خانه همچون فضای انتقالی، بین دو عرصه عمومی و خصوصی است» (علیزاده و همکاران، ۱۳۹۳: ص ۷۳) (جدول ۴).

جدول ۴. علت‌های مادی و صوری هشتی

هشتی	نوع و هیئت	علت
پلان	هشت‌گوش، مربع، کشکولی	صوری
حجم	سرپوشیده با کاربردی تقلیل ارتفاع	صوری

دالان

کارکرد دالان یا راهرو ورودی ارتباط بین هشتی و حیاط است و همچنین، تغییر جهت ورود و به‌طور غیرمستقیم، دسترسی به حیاط را امکان‌پذیر می‌کند. این راهروی پیچ‌درپیچ و طولانی نقش مهمی در کاهش شدت صدا داشته است. یکی از اهداف مهم فضای ورودی به‌عنوان فضای جداکننده و فاصله‌گذار، کنترل حرکت و طولانی کردن مسیر آن از بیرون به درون بوده است که این طولانی‌شدن علاوه‌بر محدودیت دید، کاهش شدت صدا را نیز داشته است؛ «طبق قانون عکس مجذور فاصله با دو برابر شدن فاصله (6db) افت صدا وجود خواهد داشت» (قیابکلو، ۱۳۹۱: ص ۲۷) (جدول ۵).

جدول ۵. علت‌های وجودی دالان

دالان	نوع و هیئت	علت
پلان	راهرو باریک	صوری

استفاده از مصالح بومی آجر، کاشی، خشت و گچ به‌صورت آجرکاری، کاشی‌کاری و گچ‌کاری از علل مادی نظام ورودی‌ها در خانه‌های سنتی یزد است و همچنین، سردر با ارتفاع بلند و هشتی

با پلان مربع، هشت ضلعی یا نگینی و دالان نیز به صورت راهرو بلند پر پیچ و خم از علل صوری اجزای نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد است.

تحلیل علل فاعلی، غایی نظام ورودی خانه‌های سنتی

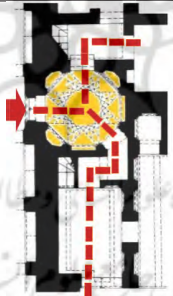
عقیده حکمای الهی این است که هر فعلی برای غایت و هدفی به وجود می‌آید و هر فاعلی کار خود را برای هدف و غایتی انجام می‌دهد که وجودش واجب است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ص ۱۵۲)؛ به طوری که حکما گفته‌اند که علت غایی مکمل فاعلیت فاعل است و این دو در یکدیگر مندرج هستند (همان، ۱۳۷۲: ص ۳۴۴). از نظر ابن‌سینا، «علت غایی عبارت است از کمال آخری که فاعل در فعل خویش به آن توجه دارد» (سلمانی، ۱۳۸۳: ص ۱۷). در معماری نیز ایده‌ها، اهداف و غایاتی که معمار دنبال می‌کند و به خاطر آن‌ها معماری پدیدار می‌شود علت غایی معماری هستند (نقره‌کار، ۱۳۸۷: ص ۳۵۳). البته باید گفت این غایات و اهداف در کار هنرمند و از جمله معمار آن است که اثر خویش را در راستای باورها و هنجارهای جامعه قرار دهد (حجت، ۱۳۹۳: ص ۲۰۴). قرارگیری ورودی میان فضای بیرون و درون تابع نظامی است که هدف غایی را دنبال می‌کند هر چند هر یک از اجزای این نظام خود به تنهایی واجد خصوصیتی هستند، نقش کل این ساختار فضایی-کالبدی بیشتر از یک عامل ارتباطی و واسطه میان درون و بیرون است؛ چنان‌که خود یکی از ارکان مهم و اصلی بناست (نوایی و حاج قاسمی، ۱۳۹۰: ص ۲۸) و نیز «شکل و سازمان و تقسیم فضایی آن، قبل از آنکه توسط اقلیم و مصالح و فناوری تعیین شود، با درک انسان از جهان و فرهنگ وی شامل اعتقادات مذهبی، ساختار قبیله و خانواده، سازمان اجتماعی، روش زندگی و شیوه ارتباطات اجتماعی افراد نسبت دارد» (Rapoport, 1969: p 47).

«طراحی خانه‌های سنتی مسلمانان برگرفته از رهنمودها و قوانین شرع است که از قرآن برگرفته شده است» (Othman, Arid; buys, 2015: p 3). زیرا زیستن انسان سنتی در این عالم بر پایه قوانین و اصولی است که از جهان بینی اش نشئت گرفته باشد (حجت، ۱۳۹۳: ص ۵۸)؛ چراکه در نگاه توحیدی، انسان و عالم هستی تجلی خدا هستند و پیرامون انسان نیز با توجه به رابطه انسان با خالق هستی تعریف می‌شود و در حقیقت، معمار مسلمان با بهره‌گیری از هویت دینی و اعتقادی، فضایی را خلق می‌کند که تا حد امکان به اصول و قواعد و روش‌های احداث خانه در قرآن کریم توجه شود و همواره روح دینی در مسکن سنتی جریان می‌یابد (اخوت، ۱۳۹۰: ص ۶۷).

آنچه از آیات و روایات زیر استنباط می‌شود، نقش نظام ورودی در ایجاد قلمرو مستحکم و خلوت مناسب برای حفاظت فیزیکی از اهل خانه است (جدول ۶)؛ به طوری که هنرمندان و

معماران سنتی به وجود آوردن هنجار قلمروپایی را بسیار مهم می‌دانند (لنگ، ۱۳۸۸: ص ۶۹). بر این اساس، ورودی خانه به دلیل قرارگیری در محل پیوند عرصه عمومی و خصوصی نقش اساسی در تنظیم قلمرو دارد (علی‌الحسابی و قربانی، ۱۳۹۳: ص ۸۸). البته این تعیین حریم و حرمت بخشی در شخصیت بخشی و ارتقای کیفی فضا نقش مهمی دارد (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ص ۲۲۳). در نظام ورودی خانه‌های مسکونی سنتی، «این منطقه گذر با تغییر جهت، ارتفاع، سطح، منظر درعین پیوستگی توسط عناصر آن قلمروپایی را شدت می‌بخشیده است» (الکساندر، ۱۳۸۷: ص ۲۲۸).

جدول ۶. تبیین جایگاه ورودی خانه از دیدگاه قرآن کریم و روایات ائمه معصومین (علیهم‌السلام)

آیات و روایات	نیکو نیست که از پشت خانه‌ها بدان وارد شوید، بلکه نیکوکار کسی است که از درهای خانه بدان درآید. ^۱		
منبع	طبرسی، ۱۳۷۰: ص ۲۴۱ نور: ۶۱		
راهمرد(ها)	اهمیت ورودی خانه در تعیین بخشی به قلمرو مستحکم برای حفاظت فیزیکی از اهل حرم فراهم آوردن خلوت		
نظام ورودی	خانهٔ مشکیان	خانهٔ مستروای	خانهٔ عرب
			
ویژگی‌های کالبدی	تفکیک اندرونی از بیرونی - بیرونی محصوریت - مرز مشخص مالکیت - مانع ورود	تفکیک اندرونی از بیرونی - محصوریت - مرز مشخص مالکیت - مانع ورود	تفکیک اندرونی از بیرونی - محصوریت - مرز مشخص مالکیت - مانع ورود
حوزهٔ علی	غایی-صوری	غایی-صوری	غایی-صوری

۱. «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ».

۲. «... فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ...».

همچنین، «ورودی و اجزای آن پر جزءترین قسمت خانه و به عبارتی، محل تشریح مفهوم خلوت است» (نصیری، ۱۳۸۸: ص ۴۰). بدین صورت که تأمین خلوت برای ساکنان آن پس از گذار از عرصه بیرونی با ورودی آغاز می‌شود (خامنه‌زاده، ۱۳۹۶: ص ۳۵). زیرا با ورودی خانه به واسطه توانایی کنترل افراد و گروه‌ها بر تعامل دیداری، شنیداری و بویایی خلوت به دست می‌آید (لنگ، ۱۳۸۸: ص ۱۶۵).

جدول ۷. تبیین راهبردهای اصلی معماری خانه از دیدگاه قرآن کریم و روایات ائمه معصومین (علیهم السلام)

آیات و روایات	خداوند خانه‌هایتان را برای شما مایه آرامش کرد. ^۱	امام علی (علیه السلام): حجاب باید در درون خانه برقرار باشد.	امام علی (علیه السلام): خانه را شرافتی است، شرافت خانه به وسعت حیاط است.
منبع	نحل: ۸۰	شیخ صدوق، ۱۳۷۶، جلد ۲: حدیث ۱۰۸۹	کلام امام علی (علیه السلام) در نهج البلاغه (طبرسی، ۱۳۷۰: ص ۱۲۵)
راهبرد(ها)	اهمیت خلوت روحانی و جسمانی در خانه	تأکید بر درون‌گرایی در خانه	درون‌گرایی برای حفظ محرمت
نظام ورودی	خانه مرتاض	خانه اخوان سیگاری	خانه علمی‌ها
			
ویژگی‌های کالبدی	گردش ۹۰ درجه، کاهش ارتفاع، مسیر ایستا و پویا، سلسله مراتب	ورود غیرمستقیم به حیاط، راهرو دالانسی پیچ در پیچ، مانع دید، فضای تقسیم	راهرو طولانی، فضای مکث، دالانی پیچ در پیچ، انحراف دید، گردش ۹۰ درجه
حوزه علی	غایبی فاعلی	غایبی فاعلی	غایبی فاعلی

دستیابی به خلوت در محیط زندگی، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کیفی محیط (مسکن) است که می‌تواند به ایجاد زمینه مناسب رابطه انسان با خود بینجامد (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ص ۴۵۰). در تحلیل علت غایی و تعامل آن با علت صوری می‌توان بر پایه بعد ادراکی-رفتاری، دستیابی به

۱. «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ وَمِنْ أَصْوَابِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَى حِينٍ».

خلوت (صمیمیت) و قلمروپایی را انتظار داشت که با مؤلفه‌های محصوریت، مرز مشخص و حد مالکیت در نظام ورودی محقق می‌شود.

آنچه از آیات و روایات یادشده استنباط می‌شود این است که مهم‌ترین غایتی که از ساخت مسکن بایستی مدنظر علت فاعلی آن باشد، فراهم آوردن مکانی برای آرامش انسان است (جدول ۷)؛ زیرا خانه حریم و مکانی مقدس است و این حریم و آنچه از آن محافظت می‌شود همگی از طبیات هستند و طبیات عبارت است از آنچه مطابق و هماهنگ با فطرت الهی است (اوغانی، ۱۳۹۲: ص ۵۱) و اگر خانه مکانی مقدس است، باید شاخصه‌های مکان مقدس را دارا باشد؛ بدین صورت که «در کالبد بنا هر آنچه مقدس است می‌بایست دسترسی به آن سخت و غیرممکن باشد و برای رسیدن به آن نیاز به گذار از چندین گذرگاه است؛ صبوری حرف اول را می‌زند، مرحله‌ای برای رسیدن به آن وجود داشته باشد و باید دروازه‌های زیادی را پشت سر بگذارد» (الکساندر و چرمایف، ۱۳۹۳: ص ۱۷۴).

این مهم در نظام ورودی خانه‌های سنتی مبین تحقق اصل سلسله‌مراتب است. «اصل سلسله‌مراتب که ارتباط قلمروهای مختلف محیط زندگی را از عمومی تا خصوصی (عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی، خصوصی) تعریف می‌کند، به دلیل ویژگی‌های مسکن که آن را حرم نامیده‌اند از اهمیت خاصی برخوردار است» (نقی‌زاده، ۱۳۸۷: ص ۴۵۶). زیرا این سلسله‌مراتب در تحقق بخشی به مفهوم حریم در اندیشه اسلامی به واسطه کالبد دادن به فضای معماری با بهره‌گیری از عناصر نظام ورودی خانه‌های سنتی به دست می‌آید (مرادی‌نسب، ۱۳۹۹: ص ۵۳). همچنین، اصل سلسله‌مراتب، بیشترین تأثیر را بر شکل‌گیری کالبدی حریم یعنی بروز و تقویت درون‌گرایی در عمارات و شهرهای دوره اسلامی داشته است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ص ۴۰۸) (شکل ۴).

شکل ۴. سلسله‌مراتب ارتباطی اجزای نظام ورودی خانه‌های سنتی توأم با عرصه‌بندی آن‌ها

از این رو، در حوزه علل غایی-فاعلی (بر پایه بینش توحیدی اسلام)، فراهم آوردن بستر دستیابی به درون‌گرایی و حریمت با رعایت اصل سلسله‌مراتب، هدف چینش و همجواری عناصر نظام ورودی خانه‌های قاجاری یزد است، به نحوی که از سلسله‌مراتب فضایی برای تحقق حداکثری اصل

درون‌گرایی در این خانه‌ها استفاده می‌شده است؛ چراکه این اصل، غایتی است که برای ساخت مسکن در قرآن کریم به آن تلویحاً اشاره شده است.

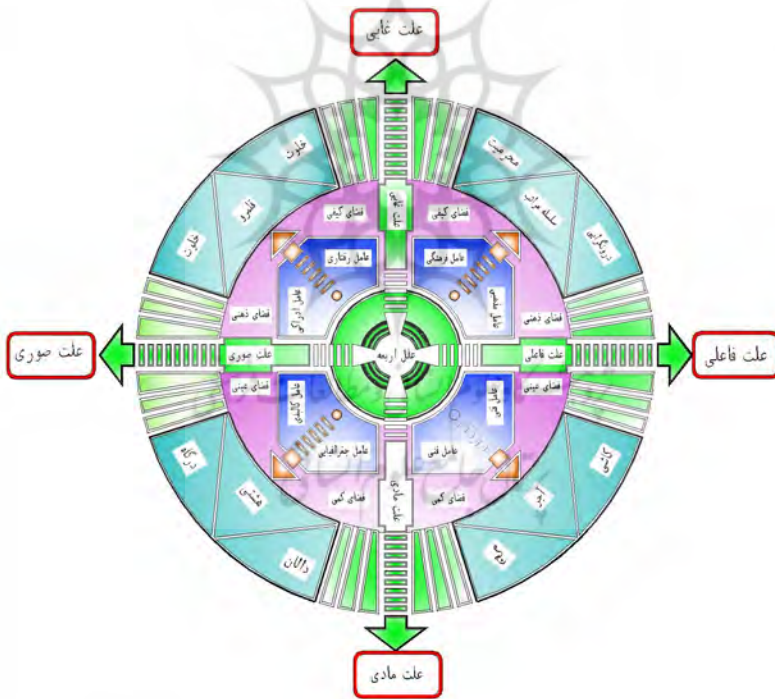
توضیح بیشتر آنکه در قرآن کریم، به صفت «سکن: آرامش بخشی» برای خانه تصریح شده است: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا...»: «و خداوند از خانه‌هایتان برایتان آرامش قرار داد» (نحل: ۸۰)؛ اما علاوه بر بیت، این صفت در ادبیات قرآنی برای دو موضوع فرازمانی و فرامکانی دیگر (و نه مصادیق متعین مکانی) مورد استناد قرار گرفته است که عبارت‌اند از: «لیل: شب» و «زوج: همسر» (یونس: ۶۷، قصص: ۷۲، روم: ۲۱، اعراف: ۱۸۹). براساس برخی پژوهش‌های انجام‌شده (رئسی، ۱۳۹۸، ص ۸۱)، تنها وجه اشتراک این سه‌گانه آرامش بخش قرآنی، شامل خانه، شب و همسر، عبارت است از قابلیت پوشاندگی: «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِيَأْسًا»: «اوست که شب را برای شما پوشش قرار داد» (فرقان: ۴۷)؛ «مَنْ لِيَأْسٍ لَكُمْ وَانْتُمْ لِيَأْسٍ لَهُنَّ»: «آنان (همسران شما) برای شما پوشش و شما هم برای آنان (همسرانتان) پوشش هستید» (بقره: ۱۸۷). طبق برخی روایات، لازمه آرامش بخش بودن خانه نیز همین ویژگی پوشاندگی است: «ثَلَاثَةٌ لِلْمُؤْمِنِ فِيهَا رَاحَةٌ دَارٌ وَاسِعَةٌ تُوَارِي عَوْرَتَهُ وَسُوءَ حَالِهِ مِنَ النَّاسِ وَامْرَأَةٌ صَالِحَةٌ تَعِينُهُ عَلَى أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَابْنَةٌ أَوْ أُخْتُ يُحْرَجُ جُهَا مِنْ مَنَزِلِهِ بِمَوْتِ أَوْ بِتَزْوِيجِ»: «سه چیز است که در آن‌ها برای مؤمن راحتی است، خانه‌ای وسیع که ساتر (پوشش) امور خصوصی او و نقصان‌ها و بدی حالش از چشم مردم باشد و...» (ابن بابویه، ۱۳۶۲: ص ۱۵۹).

پس مشخص شد که لازمه آرامش بخش بودن خانه، که در آیه ۸۰ سوره نحل به آن تصریح شده است، آن است که خانه بتواند پوشاننده امور خصوصی ساکنانش باشد که این غایت در الگوهای درون‌گرا به بهترین نحو تأمین می‌شده است (رئسی، ۱۳۹۷: صص ۲۱۴-۲۰۷). این مهم، سبب توجه خاص به معماری نظام ورودی خانه‌های سنتی (به‌ویژه در شهرهایی با بافت فرهنگی کاملاً مذهبی همچون یزد) بوده است. به‌نحوی که با بهره‌گیری از اجزای مختلفی نظیر هشتی و دالان و غیره برای تأمین حداکثری این پوشاندگی، کوشش می‌کردند تا اصل درون‌گرایی به‌عنوان یکی از اصول مهم در نظام علل غایی خانه به بهترین وجه ممکن تحقق یابد.

نتیجه‌گیری

پاسخ‌هایی که به چراهای گوناگون درباره‌ی چینش و همجواری عناصر نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد از دیدگاه علل اربعه سینیوی داده می‌شود، بیانگر علل گوناگونی‌اند که موجودیتش به آن‌ها مربوط می‌شود؛ بنابراین، این علت‌ها هم از نظر ماهیتی نظام ورودی را تبیین می‌کنند و هم جنبه‌های وجودی‌اش را روشن می‌کنند. بر این اساس، اهم نتایج این پژوهش به شرح زیر بیان می‌شود:

- در حوزه علل مادی-صوری، اجزای اصلی نظام ورودی خانه‌های سنتی یزد بر پایه ابعاد اعتقادی، فرهنگی، کارکردی، کالبدی و جغرافیایی، سه عنصر سردر، هشتی و دالان را شامل می‌شود.
  - در حوزه علل غایی-صوری می‌توان بر پایه بُعد ادراکی-رفتاری، دستیابی به خلوت (صمیمیت) و قلمروپایی را انتظار داشت که با مؤلفه‌های محصوریت، مرز مشخص و حد مالکیت در نظام ورودی محقق می‌شود.
  - در حوزه علل غایی-فاعلی (بر پایه بینش توحیدی اسلام) فراهم‌آوردن بستر دستیابی به درون‌گرایی و محرمیت با رعایت اصل سلسله‌مراتب، هدف چینش و همجواری عناصر نظام ورودی خانه‌های مسکونی یزد است.
- براساس یافته‌های این پژوهش، طی شکل ۵، مدل استخراج شده برای تشریح رابطه علل اربعه سینوی در نظام ورودی خانه‌های قاجاری یزد ارائه شده است.

شکل ۵. مدل تحقیق: تشریح رابطه علل اربعه سینوی در نظام ورودی خانه‌های قاجاری یزد

کتابنامه

۱. قرآن کریم.

۲. آرنهایم، ردلف. ۱۳۹۰. پویه‌شناسی صور معماری. ترجمه قیومی بیدهندی. تهران: سمت.
۳. آلمن، ایروین. ۱۳۸۲. محیط و رفتار اجتماعی. ترجمه علی نمازیان. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۴. ابن بابویه، محمدبن علی. ۱۳۶۲. الخصال. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۵. ابن سینا، ۱۳۷۵. الاشارات و التنبیها. قم: نشر البلاغه.
۶. ابوالقاسمی، لطیف. ۱۳۸۴. هنر و معماری اسلامی ایران. تهران: سازمان عمران و به‌سازی شهری.
۷. اسلامی، غلامرضا. ۱۳۹۳. درس‌گفتارهای مبانی نظری معماری. تهران: انتشارات علم معمار.
۸. اخوت، هانیه. ۱۳۹۰. «بازشناسی مؤلفه‌های هویتی مسکن سنتی براساس قرآن کریم و روایات». پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم. سال سوم. شماره ۲. صص ۸۶-۶۷.
۹. الکساندر، کریستوفر. ۱۳۸۷. معماری و راز جاودانگی. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۱۰. الکساندر، کریستوفر؛ چرمایف، سرج. ۱۳۹۳. عرصه‌های زندگی جمعی و زندگی خصوصی. ترجمه منوچهر مزینی. تهران: دانشگاه تهران.
۱۱. اعوانی، غلامرضا. ۱۳۷۵. حکمت هنر معنوی. تهران: نشر گروس.
۱۲. اوغانی، محمدباقر. ۱۳۹۲. «اصول و اندیشه‌های اخلاقی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایرانی اسلامی». پژوهش هنر. سال چهارم. شماره ۷. صص ۶۰-۴۷.
۱۳. بحرینی، حسین؛ تاج‌بخش، گلناز. ۱۳۷۸. «مفهوم قلمرو در فضای شهری». هنرهای زیبا. شماره ۶. صص ۱۸-۳۱.
۱۴. بدیعی، ناهید. ۱۳۸۱. «جداره‌ها (حریم وصل)». پایان‌نامه دکتری رشته معماری. تهران: دانشگاه تهران.
۱۵. بلیلان اصل، لیدا. ۱۳۹۰. «فضای بینابین در معماری». پایان‌نامه دکتری رشته معماری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۱۶. بلیلان اصل، لیدا؛ اعتصام، ایرج؛ اسلامی، غلامرضا. ۱۳۹۰. «نقش فضای بینابین در

- هویت بخشی به گستره فضایی بافت های تاریخی». هویت شهر. سال پنجم. شماره ۸. صص ۵۹-۷۱.
۱۷. بهشتی، احمد؛ ایزدی، محسن؛ میرزاجانی، محمدرضا. ۱۳۹۲. «نوآوری های ابن سینا». مسئله اندیشه دینی. سال سیزدهم. شماره ۱. صص ۱۴۲-۱۱۹.
۱۸. پاکزاد، جهانشاه. ۱۳۸۸. راهنمای طراحی فضای شهری. تهران: شهیدی.
۱۹. پیرنیا، کریم. ۱۳۸۸. آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: سروش دانش.
۲۰. تقدیر، سمانه. ۱۳۹۸. «ساختار فرایند خلق و ادراک آثار معماری براساس مبانی حکمت متعالیه». تحقیقات بنیادین علوم انسانی. شماره ۱۶. صص ۱۳۲-۱۰۱.
۲۱. توکلی، محمود. ۱۳۶۹. اصول و روش های طراحی شهری. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.
۲۲. جماعت، رمضان؛ نیستانی، جواد. ۱۳۸۹. «جلوه های سنت و تجدد در فضاهای ورودی خانه های تهران دوره قاجار». هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی. شماره ۴۴. صص ۶۵-۷۵.
۲۳. حائری مازندرانی، محمدرضا. ۱۳۸۸. خانه، فرهنگ، طبیعت، بررسی خانه های تاریخی و معاصر. تهران: مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری.
۲۴. حاجی قاسمی، کامبیز. ۱۳۷۸. گنجنامه ۱۴ خانه های یزد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۲۵. حاجی زاده میمنندی، مسعود؛ زارع شاه آبادی، اکبر؛ تقوی مریم آبادی، حمید. ۱۳۸۹. «همگامی مشترک در خانواده و دین داری جوانان شهر یزد». تحقیقات فرهنگی. دوره سوم. شماره ۳. صص ۴۶-۲۳.
۲۶. حجت، عیسی. ۱۳۹۳. سنت و بدعت در معماری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۷. حیدری، شاهین. ۱۳۸۸. معماری و روشنایی. تهران: دانشگاه تهران.
۲۸. خامنه زاده، حنا. ۱۳۹۶. «مفهوم خلوت و چگونگی تحقق آن در زیست جهان خانه ایرانی». باغ نظر. شماره ۴۹. صص ۳۱-۴۱.
۲۹. رازی، فخرالدین محمد. ۱۹۶۶م. المباحث المشرقیه فی علم الالهیات و الطبیعیات. جلد ۱. تهران: مکتبه الاسدی. چاپ اول.
۳۰. رزمی، حمیدرضا؛ ابراهیمی، رضا. ۱۳۹۷. «واکاوی ابزارها و روش های ایجاد محرمیت در معماری با تأکید بر حفظ ارزش های معماری ایرانی-اسلامی». دومین کنگره بین المللی معماری، هنر و تحقیقات شهری ایرانی-اسلامی.

۳۱. رضاخانی، ژیلا. ۱۳۹۲. «مفصل در معماری». پایان‌نامه‌ی دکتری رشته معماری. تهران: پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران.
۳۲. رلف، ادوارد. ۱۳۹۰. مکان و حس لامکانی. ترجمه‌ی جلال تبریزی. تهران: انتشارات مترجم.
۳۳. رئیسی، محمدمنان. ۱۳۹۷. معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی (از تشریح وضع مطلوب تا تحلیل وضع موجود). قم: انتشارات دانشگاه قم.
۳۴. _____ . ۱۳۹۸. «تحلیل ارجحیت خانه‌های درونگرا در معماری ابنیه مسکونی با استناد به ادبیات قرآنی». مجله‌ی آرمانشهر. شماره ۲۷. صص ۷۷-۸۶.
۳۵. زارعی، هانی. ۱۳۹۴. معماری خانه‌های شیراز. تهران: نشر سمیرا.
۳۶. ساسانی، مژگان. ۱۳۹۴. «رابطه‌ی فضای درون و بیرون در مسکن ایرانی». پایان‌نامه‌ی دکتری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۳۷. سالم، مریم؛ سعیدی مهر، محمد؛ اکبریان، رضا. ۱۳۸۹. «تحلیل معنایی علیت در فلسفه ارسطو و ابن‌سینا». حکمت سینوی. سال چهاردهم. صص ۱۱۴-۱۲۴.
۳۸. سالم، مریم. ۱۳۹۴. «تبیین جایگاه وجودشناختی و معرفت‌شناختی علیت از نظر ارسطو و ابن‌سینا». فلسفه و کلام اسلامی. آیینة معرفت. سال پانزدهم. شماره ۴۳. صص ۲۷-۴۷.
۳۹. سلطان‌زاده، حسین. ۱۳۸۴. خانه در فرهنگ ایرانی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۴۰. _____ . ۱۳۹۰. نائین شهر هزاره‌های تاریخی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۴۱. _____ . ۱۳۹۳. فضای ورودی خانه‌های تهران قدیم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۴۲. سلمانی، علی، ۱۳۸۳. «علل چهارگانه در نزد ارسطو و بوعلی». مجموعه مقالات همایش بین‌المللی ابن‌سینا. صص ۱-۲۱.
۴۳. شمشیری، محمدرضا. ۱۳۹۵. «علیت از دیدگاه ابن‌سینا و لایب‌نیتس». دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم مهندسی. استانبول: ترکیه.
۴۴. شیرازی، صدرالدین. ۱۳۷۵. شواهد الربوبیه. شرح و ترجمه‌ی جواد مصلح. تهران: سروش.
۴۵. صارمی، علی اکبر؛ رادمرد، محمدتقی. ۱۳۷۶. ارزش‌های پایدار در معماری ایران. تهران: انتشارات میراث فرهنگی کشور.
۴۶. طباطبایی، محمدحسین. ۱۳۷۲. اصول فلسفه و روش رئالیسم. مقدمه‌ی مرتضی مطهری. جلد ۲. قم: انتشارات صدرا.
۴۷. _____ . ۱۳۷۴. نهایه‌الحکمه. شرح و ترجمه‌ی علی شیروانی. جلد ۲. قم:

- مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
۴۸. طبرسی، حسن بن فضل، ۱۳۷۰. مکارم الاخلاق. قم: نشر الشریف الرضی.
۴۹. طوفان، سحر. ۱۳۹۰. «بررسی رابطه مفهوم حریم زنانه با آفرینش فضای ورودی در معماری ایران». زن و مطالعات خانواده. سال چهارم. شماره ۱۴. صص ۱۴۱-۱۱۹.
۵۰. علی الحسینی، علی؛ قربانی، ابوالفضل. ۱۳۹۳. «بررسی ویژگی های فضای ورودی بعنوان مفصل و حریم بصری در عرصه های عمومی مجاور». پژوهش های معماری اسلامی. سال دوم. شماره ۵. صص ۸۷-۱۰۳.
۵۱. عزیزاده، هوشمند؛ ایراندوست، کیومرث؛ حبیبی، کیومرث؛ رباطی، محمدبشیر. ۱۳۹۳. «مفهوم محرمیت در شهرهای اسلامی». پژوهش های معماری اسلامی. دوره ۲. شماره ۱. صص ۸۰-۶۷.
۵۲. عینی فر، علیرضا؛ علی نیای مطلق، ایوب. ۱۳۹۳. «تبیین مفهوم بیرون و درون در فضاهای مابین مسکن آپارتمانی». هنرهای زیبا. سال ۱۹. شماره ۲. صص ۶۶-۵۵.
۵۳. فرخیار، حسین. ۱۳۹۰. صد خانه، صد پلان (ویژگی های معماری خانه های قدیمی در بافت تاریخی کاشان). کاشان: دانشگاه آزاد اسلامی.
۵۴. فلامکی، محمدمنصور. ۱۳۸۵. شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب. تهران: نشر فضا.
۵۵. _____ ۱۳۸۹. گستره های معماری، شکل گیری فرآورده های معماری شهری اصفهان در دوره صفویه. تهران: نشر فضا.
۵۶. قیابکلو، زهرا. ۱۳۹۱. اکوستیک. تهران: جهاد دانشگاهی.
۵۷. کاتب، فاطمه. ۱۳۸۵. معماری خانه های ایرانی. تهران: انتشارات طبع و نشر.
۵۸. لنگ، جان. ۱۳۸۸. آفرینش نظریه های معماری. ترجمه علیرضا عینی فر. تهران: دانشگاه تهران.
۵۹. محبوبی، قربان؛ مختاباد امری، مصطفی؛ عطار عباسی، مصطفی. ۱۳۹۵. «بازشناخت هستمندی همزیستی درون و بیرون معماری مساجد ایران». کیمیای هنر. سال پنجم. شماره ۲۱. صص ۷۵-۵۷.
۶۰. محبوبی، قربان. ۱۳۹۵. «آشکارسازی همزیستی درون و بیرون در معماری ایران». پایان نامه دکتری رشته معماری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۶۱. محمدمرادی، اصغر. ۱۳۷۴. «تحلیل موردی از خانه های قدیمی نائین و محمدیه». مجموعه

- مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. جلد نخست. تهران: میراث فرهنگی.
۶۲. محمدنای قرائی، فاطمه؛ رفیعیان، مجتبی؛ نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۶. «میل به خلوت‌جویی و ادراک ازدحام در محیط‌های شهری». *مطالعات شهری*. سال ششم. شماره ۲۳. صص ۲۹-۳۸.
۶۳. محمدی، میثم؛ رستگار، خالد. ۱۳۹۴. «تغییرات فرهنگی و افت باروری در ایران». *جامعه‌شناسی کاربردی*. دوره بیست‌وششم. شماره ۲. صص ۱۵۹-۱۸۰.
۶۴. مدقالچی، لیلیا. ۱۳۹۶. «بازشناسی مفهوم آستانه در باغ ایرانی». *منظر*. سال نهم. شماره ۳۹. صص ۶-۱۹.
۶۵. مرادی‌نسب، حسین. ۱۳۹۹. «تبیین جایگاه حریمت در نسبت با قلمرو و خلوت در مسکن سنتی ایران بر پایه‌ی آموزه‌های اسلامی». *مسکن و محیط روستا*. سال سی‌ونهم. شماره ۱۷۲. صص ۴۷-۶۰.
۶۶. مستوفی، حمدالله. ۱۳۸۴. شرح زندگانی من. ۳ جلد. تهران: زوار.
۶۷. مطهری، مرتضی. ۱۳۷۴. شرح منظومه. تهران: صدرا.
۶۸. معاریان، غلامحسین. ۱۳۸۴. آشنایی با معماری مسکونی ایرانی گونه‌شناسی درون‌گرا. تهران: علم و صنعت.
۶۹. _____ . ۱۳۸۹. معماری ایرانی. تهران: سروش دانش.
۷۰. ملایوسفی، مجید؛ عبدالهی، منصور. ۱۳۹۱. «تبیین غایی از نگاه ارسطو و ابن‌سینا». *تاریخ فلسفه*. سال سوم. شماره ۱۰. صص ۱۴۹-۱۷۲.
۷۱. مؤمنی، کوروش؛ ناصری، ندا. ۱۳۹۴. «بررسی ابزارها و روش‌های ایجاد حریمت در خانه زینت‌الملک شیراز منطبق بر آیات و روایات اسلامی». *پژوهش‌های معماری اسلامی*. سال سوم. شماره ۹. صص ۷۹-۹۲.
۷۲. میرشاهزاده، شروین. ۱۳۹۰. «فضای مرزی‌پیوندی». پایان‌نامه دکتری رشته معماری. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
۷۳. ناصری، ندا؛ مؤمنی، کوروش؛ کاکی‌زاده، محمدمیر. ۱۳۹۵. «بازشناسی تأثیر شکل و سطح اجتماعی ساکنان خانه‌های قجری بوشهر در سلسله مراتب حریمت ورودی»؛ فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی. شماره ۲، صص ۷۲-۹۹.
۷۴. نصر، حسین. ۱۳۸۹. هنر و معنویت اسلامی. ترجمه رحیم قاسمیان. انتشارات: حکمت.
۷۵. نصیری، نگار. ۱۳۸۸. «مطالعه تطبیقی مفهوم خلوت در خانه‌ی درون‌گرای ایرانی و خانه

- برون‌گرای غربی». هنرهای زیبا. شماره ۳۹. صص ۳۷-۴۶.
۷۶. نقره‌کار، عبدالحمید. ۱۳۸۷. درآمدی بر هویت در معماری و شهرسازی اسلامی. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۷۷. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۵. مبانی نظری معماری و شهرسازی اسلامی. تهران: راهیان.
۷۸. _____ . ۱۳۸۷. شهر و معماری اسلامی. تهران: مانی.
۷۹. نوایی، کامبیز؛ حاجی قاسمی، کامبیز. ۱۳۹۰. خشت و خیال. تهران: سروش.
۸۰. نوروزی، رضا. ۱۳۹۱. «بررسی مفصل در سازمان کالبدی». معماری اقلیم گرم و خشک. سال سوم. شماره ۳. صص ۱۹-۳۳.
۸۱. ورمقانی، حسنا؛ سلطان‌زاده، حسین؛ طاهایی، عطاالله. ۱۳۹۷. «بررسی تطبیقی تأثیر فرهنگ بر روی خانه‌های قاجاری گیلان و مازندران». معماری و شهرسازی آرمان‌شهر. شماره ۲۵. صص ۲۳۷-۲۴۹.
۸۲. یغمایی، ابوتراب. ۱۳۹۴. «نظریه علت‌فاعلی ابن‌سینا و فعل خاص الهی». حکمت سینوی. سال نوزدهم. شماره ۵۴. صص ۷۹-۹۳.
83. Alexander, Christopher & Sara Ishikawa & Murray Silverstein. 1977. **A Pattern Language**. London: Oxford University Press.
84. Othman, Zulkeple; Arid, Rosemary; Buys, Laurie. 2015. **Privacy, modesty hospitality, and the design of Muslim homes: a literatme review**. Frontiers of architectural research. No. 4:12-25.
85. Petherbridge, Cmy T, Vernacmlar Architecture. 1978. **the House and Society, in Michell, George (ed)**. Architecture of the Islamic World, William Morrow and Company, INS. New York
86. Rapoport, A. 1969. **House Form and Culture**. United State of America: University of Wisconsin Milwaukee.